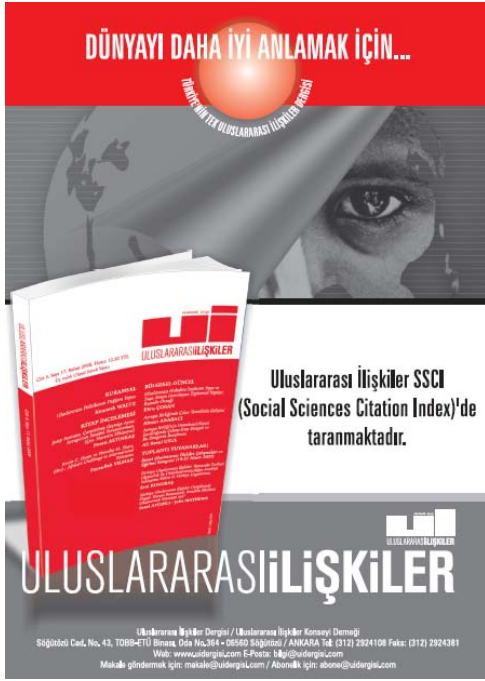

Yayın ilkeleri, izinler ve abonelik hakkında ayrıntılı bilgi:

E-mail: bilgi@uidergisi.com

Web: www.uidergisi.com

Terörün Sosyolojisi: Toplumsal Kökenleri Anlama İmkânı

Talip Küçükcan

Prof. Dr., Marmara Üniversitesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü

Bu makaleye atıf için: Küçükcan, Talip, “Terörün Sosyolojisi: Toplumsal Kökenleri Anlama İmkânı”, *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 6, Sayı 24 (Kış 2010), s. 33-54.

Bu makalenin tüm hakları Uluslararası İlişkiler Konseyi Derneği'ne aittir. Önceden yazılı izin alınmadan hiç bir iletişim, kopyalama ya da yayın sistemi kullanılarak yeniden yayımlanamaz, çoğaltılamaz, dağıtılamaz, satılamaz veya herhangi bir şekilde kamunun ücretli/ücretsiz kullanımına sunulamaz. Akademik ve haber amaçlı kısa alıntılar bu kuralın dışındadır.

Aksi belirtilmediği sürece *Uluslararası İlişkiler*'de yayınlanan yazılarda belirtilen fikirler yalnızca yazarına/yazarlarına aittir. UİK Derneğini, editörleri ve diğer yazarları bağlamaz.

Uluslararası İlişkiler Konseyi Derneği | Uluslararası İlişkiler Dergisi

Söğütözü Cad. No. 43, TOBB-ETÜ Binası, Oda No. 364, 06560 Söğütözü | ANKARA

Tel: (312) 2924108 | Faks: (312) 2924325 | Web: www.uidergisi.com | E- Posta: bilgi@uidergisi.com

Terörün Sosyolojisi: Toplumsal Kökenleri Anlama İmkânı

Talip KÜÇÜKCAN*

ÖZET

Küresel ve ulusaşırı nitelik kazanan şiddet ve terör eylemlerinin, bölgesel ve uluslararası ilişkileri gerginleştirerek güvenlik eksenine çektiği görülmektedir. Şiddet ve terör eylemlerini analiz eden çalışmaların çoğu, ağırlıklı olarak söz konusu eylemlerin güvenlik boyutu üzerinde durmaktadır. Terörün toplumsal kökenleri üzerinde ise yeterince durulmadığı gözlenmektedir. Bu makale, son yıllarda yayınlanan bilimsel literatür ışığında terörün sosyolojisi üzerinde durma ve kökenlerini analiz etmenin önemine işaret etmeyi amaçlamaktadır; disiplinlerarası yöntem ve yaklaşımlara dayalı bir “teroroloji/terör bilimi”nin gereğini vurgulamaktadır. Çünkü şiddet ve terör eylemlerinin toplumsal bağlamı çözülmeden bu tür olaylarla etkin biçimde mücadele edilmesi mümkün olmayacak ve uluslararası ilişkileri olumsuz yönde etkilemeye devam edecektir.

Anahtar Kelimeler: Yeni Sömürgecilik, Şiddet, Terörizm, Sosyoloji, Din.

Sociology of Terrorism: A Key to Understanding Social Origins?

ABSTRACT

Organized violence and terrorist attacks with global connections and transnational implications not only contribute to the deterioration of regional and international relations but also tend to locate and confine international relations analysis to the axis of securitization. Much of the studies on collective violence and terrorism focus on security aspects of such acts but fail to address social roots of conflicts adequately. This article seeks to draw attention to the significance of sociological analysis of acts of terrorism in light of recent scholarship. It argues that without a thorough analysis of social contexts of such acts, fighting terrorism and violence will not be effective and international relations will deteriorate further. Therefore the article concludes that a ‘sociology of terrorism’ based on interdisciplinary method and approach will complement international relations theory and provide rational grounds to take effective policy measures against acts of terror.

Keywords: New Colonialism, Violence, Terrorism, Sociology, Religion.

* Prof. Dr., Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü, İlahiyat Fakültesi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.
E-posta: tkucukcan@gmail.com

Giriş

Demokrasi, insan hakları, eşitlik, özgürlük ve adalet gibi değerlerin toplumsal barış, ulusal, bölgesel ve küresel ilişkiler açısından önem taşıdığına sık sık vurgulandığı günümüzde, bu değerlerle çelişen şiddet ve terör eylemlerinde göze çarpan bir artış olduğu ve gün geçtikçe de bu şiddet sarmalının dünyanın birçok yerinde iç barışı, toplumsal düzeni ve uluslararası ilişkileri olumsuz etkilediği görülmektedir. Şiddet ve terör, yeni sosyo-politik olgular olmamakla beraber geçmişe oranla görünürlük ve yaygınlığından dolayı etki alanını gittikçe artırmaktadır. Siyasal ve toplumsal değişimlere paralel olarak şekil, yöntem ve söylem değişikliği gösteren şiddet ve terör, küreselleşme süreci ve bu süreci hızlandıran iletişim ve medya teknolojilerindeki yeniliklerin de etkisiyle çok daha geniş kitleleri etkilemekte, yeni hedef ve düşmanlar yaratmakta, bireysel ve toplumsal travmalara yol açmaktadır. Uzlaşma ve hoşgörü kültürünün sosyal zeminini zayıflatarak ortak yaşam alanlarını ve ortak gelecek kurgularını imkânsız hale getiren çatışma kültürünün söylemsel, yapısal ve pratik alanlarda siyaset, medya ve çıkar gruplarının da etkisiyle görünürlük açısından bir avantaj elde ettiğini söylemek mümkündür.

Türkiye'nin içinde yer aldığı bölge başta olmak üzere, Avrupa, ABD ve daha birçok coğrafyada tedavisi zor derin sosyal, psikolojik ve siyasi izler bırakan, ekonomik açıdan da var olan yoksulluk, adaletsizlik ve sömürüyü daha da derinleştirip yoğunlaştırarak toplumsal dokuyu bozan şiddet ve terör olayları analiz edilirlerken ana çerçeve siyaset ve uluslararası ilişkiler eksenine dayanmaktadır. Siyaset bilimi ve uluslararası ilişkiler çerçevesi terör ve şiddetin anlaşılmasına önemli katkılarda bulunmaktadır. Ancak her ne kadar bu çerçeve söz konusu olayların analizinde ufuk açıcı kuramsallaştırma ve açıklamalar üretse de konunun sosyolojik bir gözle de ele alınmasında yarar olduğu düşünülmektedir. Ne var ki sosyologların şiddet ve teröre ilişkin araştırma ve kuramsallaştırmalarının, özellikle 11 Eylül 2001'deki terör saldırıları sonrasında kapsamlı ve doyurucu olmadığı ortaya çıkmıştır.¹ Bu dönemde siyaset ve uluslararası ilişkiler ekseninde yapılan çalışmaların daha baskın olduğu, ancak söz konusu çalışmaların güvenlik ve çıkar çatışmalarına odaklandığı görülmüştür. Hâlbuki birçok ülkede gözlenen siyasal şiddet aslında aynı zamanda sosyal bir soruna da işaret etmektedir. Ancak bu sorunun ne olduğu, neden kaynaklandığı ve nasıl anlaşılması gerektiği gibi sorular, günümüzde terörle ilgili tartışmalarda çoğunlukla sosyolojinin imkânları kullanılarak ele alınmamaktadır.

Terörün sosyolojisiyle ilgili çalışmaların az oluşunun başlıca nedenleri arasında, bu eylemlerin gizlice planlanıp yürütülmesinden dolayı sistematik veri toplamada karşılaşılan güçlükler ve terörün, diğer faktörlerle kıyaslandığında toplumsal değişme açısından anlamlı bir etken olarak görülmemesi sayılabilir. Ayrıca şiddet ve terör konusundaki ABD/Avrupa merkezli yaklaşımın da bunda payı olduğu söylenebilir, zira 1968–2003 yılları arasında 6.000'den fazla terör saldırısında 36.000 kişi hayatını kaybetmesine karşın, Batı'nın bu konuya ağırlık vermesi ancak 11 Eylül 2001'de kendisinin ciddi bir hedef olarak se-

¹ Roberta Senechal De La Roche, "Toward a Scientific Theory of Terrorism", *Sociological Theory*, Cilt 22, No 1, Mart 2004, s. 1.

çilmesiyle başlamıştır.² Şiddet ve terör olaylarının ABD ile sınırlı kalmayıp İspanya, İngiltere, Endonezya ve Türkiye’de de toplumların bilincinde derin izler bırakacak şekilde yaygınlaşması, sosyologların dikkatlerini gecikmeli de olsa şiddet ve terör olaylarına çevirmiştir. Şiddet ve terör olaylarının sayısal artışı, biçim ve yöntem olarak daha fazla dikkat çekici şekilde yürütülmesi ve sonuçlarının kitlesel etkilerini genişletmesi ve derinleştirilmesi teröroloji adını verebileceğimiz yeni bir bilim dalının, yani “terör bilimi”nin ortaya çıkmasına zemin hazırlamaktadır. Bu gelişmeler şiddet ve terör olaylarının, daha kapsamlı sosyolojik analizlere tabi tutulması gerektiğine işaret etmektedir.

Değişen siyasal ve toplumsal şartlar içinde şiddet ve terör olarak adlandırılan olaylara ilişkin teori arayışı ve kavramsallaştırma süreci hala bir netliğe kavuşmuş görünmüyor. Bu belirsizlik ve kavramsallaştırma arayışlarının başlıca nedenleri arasında şiddet ve terör kavramlarıyla birlikte düşünülmesi gereken, amaçlar, araçlar, çevre, motivasyon, talepler, olaylarda aktif veya pasif yer alanlar, etkilenenler ve kurbanlar gibi bir dizi etken zincirinin bütün yönleri ile ele alınmasının gerekliliği zikredilebilir. Şiddet ve teröre ilişkin sosyolojik analizi diğer yaklaşımlardan farklı kılan en önemli faktörlerden biri, bu olayların doğasına ilişkin değişim ve etkileşim zincirinin bütün halkalarının bir değişken ve veri olarak, analiz sürecinde değerlendirmeye alınmasıdır. Şiddet ve terör olaylarına ilişkin siyasal yaklaşımlar daha çok bu olayların amaçlarına (siyasi taleplere) yoğunlaştıkları, hukuki yaklaşımlar ise konuyu daha çok biçimsel ve normatif bir düzlemde (amaç-arac-sonuç bağlamında) değerlendirme eğiliminde olduğu için, sosyolojik yaklaşımın, bu olayların daha kapsamlı açıklanmasına ve orta/uzun vadede karşı önlem alınmasına imkân tanıdığı söylenebilir.

Terör kelimesi, Batı siyaset diline 1789–1794 Fransız Devrimi sırasında, devrimcilerin iç düşmanlara karşı yürüttükleri eylem ve hükümetin yaptığı baskı ve doğrudan yürüttüğü infazlara işaret eden bir terim olarak girmiştir ki binlerce kişinin hayatını kaybettiği bu dönem “Terör Dönemi” olarak anılmaktadır.³ Fransız devriminden bu yana terör kavramının kapsamı bir hayli genişlemiştir. Ancak terör ve terörizm kavramlarının tanımı üzerinde henüz bir uzlaşma sağlanamamıştır. Çeşitli düşünür, bilim insanı, politikacı ve uzman tarafından onlarca terör ve terörizm tanımı yapılmakta ve bu tanımlarda farklı duruş ve bakış açılarının yansıtıldığı görülmektedir. Terör kavramının tanımı ile ilgili genel olarak dört ana söylemin varlığından bahsedebiliriz. 1- Akademik/bilimsel yaklaşım: Bilim insanları şiddet ve terör olgusuna bir yurttaş olmaktan ziyade bir araştırmacı olarak yaklaşma eğilimindedir. Entelektüel bir ortamdaki araştırma ve tartışma forumu doğal olarak şiddetle doğrudan karşı karşıya gelen güvenlik kuvvetlerinden veya konuya taraf olan aktörlerinkinden farklı bir yaklaşım üretmektedir. Akademik özgürlükler, siyasi ve ideolojik tercihler, terörizmin temel nitelikleri konusunda zaman zaman örtüşen ama bir o kadar da farklılaşan yaklaşımların ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Örneğin Türkiye bağlamında terör ve şiddete ilişkin çalışmaları ile de bilinen Ümit Özdağ, Orhan Türkdoğan, Fikret Başkaya, Baskın Oran ve Doğu Ergil gibi akademisyenlerin

² Kristoper K. Robinson et al., “Ideologies of Violence”, *Social Forces*, Cilt 84, No 4, 2006, s. 2009. Bu rakamları veren yazarın kendisinin de ABD/Avrupa merkezli yaklaşımın etkisinde kaldığı görülmektedir zira bu toplam rakam içinde Türkiye’deki terör olaylarında hayatını kaybeden 30.000 kişinin zikredilmediği anlaşılmaktadır.

³ Charles Tilly, “Terror, Terrorism, Terrorists”, *Sociological Theory*, Cilt 22, Sayı 1, Mart 2004, s. 8.

birbirinden farklı yaklaşımlara sahip oldukları gözlenmektedir.⁴ 2- Devletçi/resmi yaklaşım: Devlet yetkilileri, terör konusuna güvenlik ağırlıklı olarak bakmaktadır. Devletlerin terör tanımları, “siyasal amaçlara ulaşmak amacıyla insanların can ve mal güvenliklerine saldırılması”, “siyasal amaçlı şiddet başvurusu” ve “kamuoyunun tümünü veya bir kısmını korkuya sevk eden eylemler” gibi unsurları vurgulamaktadır. 3- Medyatik yaklaşım: Medyanın terör eyleminin ne olduğuna ilişkin yaklaşımında öne çıkan unsurların suikast, bombalama, sabotaj, işkence ve rehin alma eylemleri gibi nedenden çok sonuçlara odaklanan unsurlar olduğu görülmektedir. Ancak terörle ilgili haberlerde, kimi kitle iletişim araçlarının terörist olarak gösterdikleri grupların, diğerlerince özgürlük mücadelecisi olarak yansıtıldığı ve böylece kamuoyunda çelişkili görüşlerin oluşmasına neden oldukları görülmektedir. 4- Şiddet yanlısı muhaliflerin yaklaşımı: Siyasal amaçlarına ulaşmak için çeşitli şiddet türlerine başvuranlar, eylemlerini meşru görmek ve genelde kendilerini “özgürlük savaşçıları” olarak tanımlamaktadır.

Teröre ilişkin tanımlarda en sık vurgulanan yönler, terörün siyasal amaçlara ulaşmak amacıyla planlı şekilde kullanılan bir dil, söylem, araç, yöntem ve stratejiye işaret etmesi ve doğasında stres, korku, endişe, kaygı, panik, telaş ve dehşet duyguları uyandırma özelliklerini barındıran şiddet eylemi olduğudur. Terör, terörist ve terörizm kavramlarına ilişkin muğlaklığı kısmen de olsa ortadan kaldırmak ve bu kavram dizinini sosyal bilimlerde bir açıklama aracı olarak kullanabilmek amacıyla bazı girişimlerde bulunulmuştur. Bu anlamda zikredilen kavramların dört ana özelliği olduğuna işaret edilmektedir: 1- Çatışma, çekişme ve kavganın şekillendirdiği siyaset biçiminde, çoğu insanın terör diye adlandırdığı veya anladığı korkutma stratejisi çok sık başvuru bir yöntemdir. 2- Çok sayıda kişi, grup ve ağ bu stratejiyi zaman zaman kullanmaktadır. 3- Söz konusu strateji, olayların yaşandığı bağlam ve popülasyonda, siyasi mücadelenin diğer biçimleri ile sistematik biçimde ilişkilendirilmektedir, 4- Baskı ve zorlamayı bir araç olarak kullanan kişi ve gruplar (resmi görevliler, asiler ve isyancılar vb.) belirli siyasi durumlarda zaman zaman terör stratejisine başvurmakta ve bu konudaki uzmanlıklarından dolayı da sonuçları son derece yıkıcı olmaktadır.⁵

Sosyolojinin İmkânları ve Potansiyel Katkıları

Terörle ilgili günümüzdeki literatüre bakıldığında, bu tür olaylara ilişkin tanım ve açıklamaların odak noktasını “siyasi amaçlı şiddet eylemi” vurgusunun oluşturduğu görülür. Bu odak noktasından hareketle yapılan analizlerde de daha çok terörün bir araç ve yöntem olarak seçildiği, siyasal taleplerin yerine getirilmesi için askeri ve sivil hedeflere yönelik saldırıların düzenlendiği, şiddet ve terörün artık sınır ötesi eylemlere dönüştüğü, kamuoyunda korku ve panik yarattığı ve bu tür eylemlere karşı alınacak siyasi, hukuki ve güvenlik tedbirlerinin neler olması gerektiği, ayrıca şiddet ve terörün nasıl önlenebileceği üzerinde durulmaktadır. Daha açık bir ifade ile şiddet ve terör eylemleri söz konusu olduğunda hem analizler hem de çözüme ilişkin görüşler söz konusu eylemlerin yaşanması, hedefle-

⁴ Ümit Özdağ, *Türkiye’de Düşük Yoğunluklu Çatışma ve PKK*, Ankara, Üç Ok Yayınları, 2005; Orhan Türkdoğan, *Sosyal Şiddet ve Türkiye Gerçeği*, İstanbul, Timaş Yayınları, 1996; Fikret Başkaya, *Paradigmanın İflası, Resmi İdeolojinin Eleştirisine Giriş*, İstanbul, Özgür Üniversite Kitaplığı, 2008; Baskın Oran, *Kalkık Horoz: Çekiç Güç ve Kürt Devleti*, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1996; Doğu Ergil, *Türkiye’de Terör ve Şiddet: Yapısal ve Kültürel Kaynakları*, Ankara, Turhan Kitabevi, 1980, s. 40.

⁵ Tilly, “Terror, Terrorism, Terrorists”, s. 9.

rine yönelik saldırıların görünür hale gelmesi ve kamuoyunu etkisi altına almasıyla başlamaktadır. Bu anlamda başlıca analiz ve açıklama odağı şiddet ve terör olaylarının “nasıl” olduğunu merkeze almakta ancak “niçin” sorusuna cevap imkânı sağlayan sosyo-politik arka planı ve küresel toplumsal değişimlerle ilintisini, yani sosyolojik kökenlerini yeterince dikkate almamaktadır. Bu bakış açısının ağırlıklı olarak tercih edilmesi, “nedenler” üzerinde derin analizler yapılması yerine “sonuçlar” üzerinde tartışma yapılmasına ve kuramsal açıklamaların kilitlenmesine yol açmaktadır. İşte bu noktada “niçin” sorusunun cevaplanması, şiddet ve terör olaylarının toplumsal kökenlerinin gözden geçirilmesi, birey ve grupların hangi neden ve süreçlerin etkisiyle, ne toplumsal ne de siyasal olarak kabul görmeyen yöntemlere başvurarak taleplerini dile getirmeleri, siyasi aktörler ve kamuoyunu etkileme ve yönlendirme girişimlerinin değerlendirmesi anlam kazanmaktadır.

Şiddet ve teröre başvurmak siyasal ve stratejik nedenlere bağlı bir seçenektir. Şiddet ve terör bazı psikolojik ve sosyal faktörlerin istenmeyen sonuçlarından çok kolektif rasyonalitenin ve mantıklı stratejik seçimin bir yansıması ve dışavurumudur.⁶ Bu manada terör kampanyaları rasyonel bir siyasal tercihe dayanır. Terör ve şiddet faaliyetlerinin merkezinde genelde radikal bir siyasal grubun varlığı ve yönlendirmesi söz konusudur. Bu grubun kolektif seçenekleri veya değerleri vardır ve alternatif davranış biçimlerinden biri olan teröre başvurma seçeneğini bilinçli olarak tercih ederler. Burada önemli olan siyasal amaçlara ulaşmak için seçilen ya da başvurulmuş yöntemin meşruiyeti değil etkinlik derecesidir. Bu anlamda örgütler, siyasal ve ideolojik beklentilerini gerçekleştirebilecekleri yöntemler arasında en uygun ve etkin olanını tercih eder. Bu onlar için mantıklı bir seçimdir. Şiddet ve teröre bulaşmak aslında çok ağır bedeli olan bir eylemdir. Akıllı ve mantıklı birinin böylesine riskli işlere karışması ilk planda anlamsız ve çarpık görülmekle birlikte asıl kazanımların psikolojik olduğu düşünülmektedir. Terör ve şiddet faaliyetlerinin tümünü akıldışı, patolojik ve açıklanamaz olgular olarak görmek bu bakımdan yanlıştır. Bazı durumlarda terör, mevcut koşullara karşı gösterilen hesaplanmış ve düşünülmüş mantıklı tepkidir. Terörün zaman zaman mantıklı ve stratejik seçim olduğunu söylemek kuşkusuz bu tür faaliyetlerin ahlakiliğini savunmak anlamına gelmez.

Şiddet ve terörün küresel bir yaygınlık, görünürlük ve etkinlik düzeyine ulaştığı günümüzde bu tür eylemlerin, ister demokratik isterse baskıcı, ister gelişmiş refah toplumlarında isterse gelişmekte olan ülkelerde olsun toplumsal katmaların çoğunu etkilediği görülmektedir. Din, dil, milliyet, etnisite ve ırk ayrımı gözetmeksizin yerel, bölgesel ve sınır ötesi hedeflere yönelen şiddet ve terör eylemlerinin sadece oluş biçimleri ve yarattıkları etkilere değil ama aynı zamanda başlıca sosyo-politik nedenlerine de bakılma ihtiyacı doğmuştur. Ayrıca bireysel ve toplumsal vicdanlarda meşruiyet aracı ve nedeni olarak kullanılan faktörlerin, birey ve grupları bu süreçlerde aktif olarak rol almaya iten sebeplerin de göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Böyle bir yaklaşım söz konusu problemi bütün yönleri ile ortaya koyan analitik bir resmin ortaya çıkmasını kolaylaştıracaktır. Sosyolojik analizlerle beslenmeyen ve zenginleştirilmeyen siyasal ve normatif yaklaşımların, şiddet ve terör konusuyla ilgili analizleri “güvenlik” ve “tehdit” bakış açılarının belirlediği kısır bir döngüye mahkûm etme riski yüksektir. Bu riskin ortadan

⁶ Robert A. Pape, “The Strategic Logic of Suicide Terrorism”, *American Political Science Review*, Cilt 97, No 3, 2003, s. 2.

kaldırılması, geniş çaplı toplumsal etki yaratma ve kamuoyunu yönlendirmeyi amaçlayan şiddet ve teröre başvurma davranışının gerisindeki olası motiflerden her birinin analizini gerekli kılmaktadır. Teröristleri sadece mantık dışı paranoyak birer fanatik olarak görmek ve böyle kalıp yargılarla değerlendirmek onların zihin yapıları ve davranış kalıplarının çözümlemesine engel olabileceği için, aşırılık yanlısı grupların sahip olabilecekleri potansiyel zarar verme güçlerinin de görmezden gelinmesine yol açabilir.⁷ Bu nedenle teröristlerin motif ve davranışlarını anlamaya yönelik çabalarda sadece psikolojik unsurların değil aynı zamanda sosyal baskı ve korku uyandırma, kamuoyunu yönlendirme ve politikacılar üzerinde stratejik düşünme ve mantıksal tercih yapma gibi mantıksal faktörlerin de göz önünde bulundurulmasında yarar vardır.

Şiddet ve terörün sosyolojik kökenleri araştırılırken, artık bu olayların içerik, biçim, yöntem, araç ve hedefleri açısından geniş bir çeşitlilik kazanmış olduğunun hatırlanmasında yarar vardır. Geleneksel olarak terör, sivil hedeflerden çok resmi veya güvenlik (gücü) hedeflerine yönelik bir seyir izlemiş, çoğunlukla silah ve patlayıcı kullanma, rehine alma ve uçak kaçırma gibi bir dizi yöntemler kullanılmıştır. Ancak küreselleşme süreci ve iletişim araçlarının yarattığı toplumsal değişme ve siyasal gelişmeler ile teknolojinin sağladığı imkânlar geleneksel şiddet ve terörün çeşit, yöntem, araç ve söylem diline yenilerini eklemiştir. Örneğin bu olaylarda yeni teknolojilerin alabildiğince kullanıldığına tanıklık ediyoruz. Bu bağlamda nükleer, kimyasal, biyolojik, narko terör kavramları ile nispeten yeni tanışıldı. Siber (*Cyber*) yada sanal terör⁸ kavramının yazılı literatür ve günlük dilde kullanılmaya başlaması, şiddet ve terör yanlıları ile karşıtlarının yazılı ve görüntülü medya organları ve internet siteleri üzerinden yeni görsel öğeler ve dil kullanarak fikirlerini çok geniş kitlelerle paylaşması son yıllardaki değişim ve gelişmelerin ürünü olarak karşımıza çıkmaktadır. Öte yandan radikal çevrecilerin eylemleri, son yıllarda çevre terörizmi (*eco-terrorism*) kavramını gündemimize taşıdı.⁹ Bütün bu gelişmelere ilaveten, geçmişe oranla çok sayıda sivilin şiddet ve terörün kurbanı veya mağduru olması da, bu sorunun ne kadar kapsamlı bir çerçevede ele alınması gerektiğine işaret eden bir başka olgudur.

Terörün Sosyolojik Anatomisi

Şiddet ve terörün insan doğasındaki saldırganlık ve yıkıcılığın bir yansıması olarak izahı, söz konusu problemin tarihsel ve ortamsal kaynaklarının, toplumsal ve siyasal kökenlerinin gözden kaçırılmasına neden olmaktadır. Terörün toplumsal temellerine ilişkin bilgilerin yetersiz oluşu ise genellemeler yapılmasına neden olmaktadır.¹⁰ Şiddet ve terör, insandaki

⁷ Martha Crenshaw, "The Logic of Terrorism: Terrorist behavior as a product of strategic choice", Walter Reich (Der.), *Origins of Terrorism* Cambridge, Cambridge University Press, 1990, s. 24.

⁸ İnternet/sanal suç ve terör konusunda detaylı bilgi için bkz. G. De. Angelis, *Cyber Crimes*, Philadelphia, Chelsea House Publishers, 2000.

⁹ Örneğin Çevre Özgürlüğü Grubu (*The Earth Liberation Group*) 1996 yılında ABD'de ormanlara verilen zararları protesto etmek amacıyla bir kayak merkezine saldırarak milyonlarca dolar zarara yol açmıştır. Çevre terörü hakkında daha detaylı bilgi için bkz. W. Laqueur, *The New Terrorism: Fanaticism and the Arms of Mass Destruction*, Londra, Phonex, 2001; J. A. Savage, "Radical Environmentalists: Sabotage in the Name of Ecology", *Business and Society Review*, 1986, s. 35-37.

¹⁰ Zafer Cihrinlioğlu, *Terör ve Toplum*, İstanbul, Gündoğan Yayınları, 2004, s. 95.

saldırganlık ve yıkıcılığın ifadesi olarak görülürse, birey ve grup davranışlarını belirleyen sosyal, siyasal ve ekonomik faktörlerin tarihi bir gerçekliğe tekabül etmediği, insan davranışlarının kökeninde doğuştan geldiği varsayılan psikolojik etkenlerin baskın ve yönlendirici olduğu temeline dayalı indirgemeci bir yaklaşımın ortaya çıkması kaçınılmazdır. Ne var ki insan davranışlarındaki etkisi yadsınamaz olan psikolojik eğilim ve potansiyelleri, sosyo-politik ve sosyo-kültürel bağlamdan soyutlayarak şiddet ve terör olaylarını anlamak ve yorumlamak ancak çok sınırlı bir çerçevede mümkün olacaktır. İşte bu nedenle şiddet ve terörün evrensel bir davranış biçimi olmadığı, belirli zaman ve mekânlarda siyasal, sosyal ve ekonomik bir dizi nedenden kaynaklandığı, farklı ideolojik yaklaşımlar, dini sembol ve söylemler ile bir meşrulaştırma aracı olarak kullanıldığının fark edilmesi gerekmektedir.

Sosyal bilimlerde disiplinler arası yaklaşım belirgin biçimde etkisini hissettirdiği için şiddet ve terör konusu ile ilgili araştırma ve analizlerde birbirine yakın disiplinlerin bulgularından yararlanılması problemin daha kapsamlı tartışılmasına imkân verecektir. Bu makalede, terörün kökenlerinin araştırılmasında sosyolojinin imkânlarının kullanılmasının önemi üzerinde durulmakla beraber, yukarıda işaret edilen disiplinlerarasılık bağlamında, şiddet ve terör eylemlerinde doğrudan rol alan bireylerin psikolojisi, zihinsel dünyası ve davranış biçimlerinin de gözden geçirilmesinin gerekli olduğu düşünülmektedir. Çünkü bireylerin ruhsal ve zihinsel yapısının oluşumu ile davranış örüntülerinin şekillenmesinin, içindeki yaşadıkları toplumsal gerçeklikten soyutlanması mümkün değildir.

Teröristlerin, psikolojik faktörlerin etkisinde kaldığı ve kişilik yapılarını etkileyen ve değiştiren etkenler sonucu şiddete başvurmaya kendilerini zaman zaman zorunlu hissettikleri ve bunu sahip oldukları özel bir mantıkla (*psycho-logic*) rasyonalize etmeye çalıştıklarına ilişkin bulgulara rastlanmaktadır. Şiddet ve teröre başvuranların çoğunun zihnin dünyasında “biz” ve “onlar” ayrımı yapıldığı öne sürülmektedir.¹¹ Aslında, başkalarıyla kendini karşılaştırarak farklılaştırma yoluyla bir tür kimlik inşası süreci olarak görülmesi gereken bu kategorik ayrım sonunda “ötekiler” veya “onlar” tüm kötülüklerin kaynağı olarak algılanmaya başlar. “Biz” ise özgürlük ve adalet için mücadele eden erdemli bir topluluk olarak görülür. Bu psiko-mantığa göre tüm sorunların ve kötülüklerin kaynağı olarak görülen “diğerleri” yok edilmelidir. Bu anlayışla bakıldığında şiddete başvurarak “diğerlerini” saf dışı bırakmak hem adil hem de erdemli olan bir yol olarak görülebilir. Özellikle kurumsal “diğerine” yönelik şiddetin gerisinde bir kimlik arayışının bulunduğu ve düşman olarak görülene savaş açma ve yok etmenin arka planında da insanın kendi içindeki düşmanı yok etme çabasının bulunduğu iddia edilmektedir.¹²

Çocukluk ve erken gençlik dönemlerinde psikolojik sorunlar yaşayan ve “ben” duygusu bir türlü sağlıklı biçimde oluşmayan bireylerde narsistik yaralar olduğu görülmektedir. “Yaralanmış ben” adının verildiği bu psikolojiyi yaşayanlar, yani “yaralı ben” duygusunun baskısına maruz kalanlar, “benin” olumlu ve olumsuz her iki yönünü de bütünleştirme ve benimsemeyi tümüyle başaramazlar. Bu anlamda kendilik, “ben” ve “ben

¹¹ Deniz Ülke Arıboğan, *Tarihin Sonundan Barışın Sonuna, Nefretten Teröre*, Ankara, Ümit Yayıncılık, 2005, s. 124-130.

¹² Jerrold M. Post, “Terrorist psycho-logic: Terrorist behavior as a product of psychological forces”, Walter Reich (Der.), *Origins of Terrorism*, Cambridge, Cambridge University Press, 1990, s. 25-26.

olmayan" biçiminde "bölünür-ayrışır". Bu tür bir kişilik yapısına sahip olan bireyler, kendi "benlerini" idealize ederek yüceltir, tüm zayıflıkları, olumsuzlukları ve nefret edilen özellikleri ise kendi beninden ayırıştırarak diğerleri üzerine yükler ve yansıtır. "Ben"i bu tür ayırıştıran/bölen ve sonra yansıtma mekanizmasına başvuran kişiliktekilerin dış yardıma, bir başka deyişle bir düşmana gereksinimi vardır.¹³

Yapılan araştırmalar, yukarıda zikredilen psikolojik kavramsallaştırmaları tümüyle desteklememekte, aksine terör örgütü mensuplarının genelde normal oldukları ve psikopatolojik rahatsızlıklar sergilemedikleri iddia edilmektedir.¹⁴ Örneğin, 1950'lerde Cezayir'de Ulusal Kurtuluş Cephesi üyeleri ve İrlanda Cumhuriyet Ordusu mensupları üzerinde yapılan araştırma sonuçlarında, bu örgüt üyelerinin ortak özelliklerinden birinin normallik olduğu ve duygusal olarak dengesiz olmadıkları bulgularına yer verilmektedir.¹⁵ Bu araştırmalar, belirgin bir kişilik yapısı ve psikolojik tipin veya standart, tekdüze bir terörist zihin ve ruh yapısının olduğunu da göstermemiştir. Ancak mevcut hatıralar, mahkeme kayıtları ve nadiren de olsa yapılan yüz yüze görüşme ve röportajlardan hareketle belli başlı bazı kişilik özelliklerine ve eğilimlere sahip olanların, bunları taşımayanlara oranla daha fazla terör gruplarına katılma eğilimi gösterdikleri ve kendilerini şiddete kaptırma ihtimallerinin daha yüksek olduğu ifade edilmektedir.¹⁶ Bu tür bulgular olmasına karşın terörizm uzmanlarının çoğu, kişilik özelliklerinin terör davranışını açıklamadığını düşünmekte, bunun bir grup davranışı olduğunu ve psikopatolojik kişilik özelliğinin veya radikal dini inançlı sapkınlığın özgün sonucu olmadığı görüşünü dile getirmektedir. Ortak ideolojik inanç ve grup davranışının, terör davranışı bağlamında, bireysel kişilik özelliklerinden çok daha fazla belirleyici olduğuna işaret edilmektedir.¹⁷

Şiddet ve terör karmaşık süreçlerin ve çok sayıda değişkenin ürünü olarak ortaya çıkar. Bu nedenle şiddet ve terörü siyasal, sosyal, ekonomik, kültürel ve güvenlik bağlamlarından soyutlayarak, bir veya birkaç değişkene indirgeyerek anlamak ve açıklamak mümkün görünmemektedir. Şiddet ve terör iç içe girmiş süreç ve etkenlerin sonucudur. Aynı şekilde bu tür davranışları sergileyen gruplara katılanlar karmaşık sosyal, psikolojik ve siyasal etkenlerin yönlendirmesiyle şiddet, çatışma ve terör eylemlerinde rol almaktadır. Şiddet ve terörün sosyolojik kaynakları söz konusu olduğunda bu karmaşık süreç, etken ve faktörlerin göz önünde bulundurulması, bireysel ve toplumsal davranış ve tercihleri yönlendiren siyasi ve ekonomik değişkenlerin de toplumsal etkiler yaptığı unutulmamalıdır.

¹³ Bkz. H. Kohut, *The Analysis of the Self*, New York, International University Press, 1983.

¹⁴ Bkz. Y. Alexander ve A. O'Day, *Terrorism in Ireland*, New York, St. Martin's Press, 1984; J. M. Post, "Notes on a Psychodynamic Theory of Terrorist Behavior", *Terrorism*, Cilt 7, No 3, 1984, s. 241-256; Martha Crenshaw, "The Causes of Terrorism", *Comparative Politics*, Cilt 13, No 4, 1981, s. 379-399.

¹⁵ Alexander/O'Day, *Terrorism in Ireland*; Post, "Notes on a Psychodynamic Theory"; Crenshaw, "The Causes of Terrorism".

¹⁶ Alexander/O'Day, *Terrorism in Ireland*; Post, "Notes on a Psychodynamic Theory".

¹⁷ Martha Crenshaw, "The Psychology of Terrorism: An Agenda for the 21st Century", *Political Psychology*, Cilt 21, No 2, 2000, s. 409; Anhtony Oberschall, "Explaining Terrorism: The Contribution of Collective Action Theory", *Sociological Theory*, Cilt 22, No 1, 2004, s. 27.

Sosyalleşme Bağlamı: Sosyo-Politik Çevre

Şiddet ve terör olaylarını tetikleyen birçok toplumsal kaynaktan bahsetmek mümkündür. Kriz, sürtüşme ve çatışmanın hâkim olduğu siyasi, sosyal ve ekonomik şartların belirleyici olduğu bir çevrenin, bu şartların olmadığı ortamlara kıyasla şiddet ve terör için daha verimli zemin oluşturma ihtimalinden söz edilebilir. İşte bu nedenle çevresel veya bağlamsal değişkenlerin kapsamlı bir şekilde gözden geçirilmesi gerekmektedir.¹⁸ Her ne kadar aile, şiddet ve terörün kaynağı olmasa da, yapısındaki çözümler, çocuk ve gençlerin ilerleyen yaşlarda anne-baba ve aile bireylerinin uyumlu olduğu aile ortamlarında yetişen çocuklarla karşılaştırıldığında suç işlemeye daha yatkın bir kişilik geliştirdikleri görülmektedir. Bazı araştırma sonuçları bu görüşü teyit etmektedir. Örneğin, 227'si solcu, 23'ü sağcı olmak üzere Kızıl Ordu Fraksiyonu ve İki Haziran Hareketi'ne mensup toplam 250 Alman terörist üzerinde yapılan bir araştırmada, boşanmış veya dağılmış ailelerden gelen üyelerin çok olduğu görülmüştür. Örneğin solcu teröristlerin yüzde 25'nin 14 yaşlarına geldiklerinde anne ve babalarından birini veya her ikisini kaybettikleri tespit edilmiştir. Özellikle babanın kaybının olumsuz ve yaralayıcı etkisine dikkat çekilmiştir. Araştırma kapsamındaki teröristlerin yüzde 79'nun ciddi ve derin çatışmalar yaşadıkları ve özellikle de anne-baba ile sürtüşmelerinin (yüzde 33) olduğu saptanmıştır. Bu kişilerin üçte biri çocuk ve genç suçlularla ilgilenen mahkeme tarafından cezaya çarptırılmıştır. Teröristlerin hayatı ile ilgili genel çalışmada da bunların hem eğitim hem de meslek hayatında başarısız oldukları örüntüsünü ortaya konmuştur.¹⁹ Ancak son yıllarda şiddet ve terör olaylarının içinde yer alanlara bakıldığında aile yapısı ve başarı düzeyinin tek belirleyici faktörler olmadığı görülmektedir. Modern dönemlerde siyasi amaçları uğruna şiddete başvuranların bir kısmının en gelişmiş silahları kullanacak kadar iyi teknoloji eğitimi aldığı görülmektedir. 11 Eylül 2001 saldırılarına katılanların pilotluk eğitimi aldıkları, bazı terör gruplarının biyolojik ve kimyasal silahları elde etmeye çalıştıkları göz önüne alınırsa yeni dönemde eğitimin ön plana çıktığı görülür. Bu noktada, eğitim ve uzmanlık gibi araçların şiddet yanlısı eylemciler tarafından daha etkin kullanıldığını söylemek mümkündür.

Bireylerin içinde yaşadıkları sosyal çevredeki baskın şartlar, sık sık tekrarlanan deneyimler ve günlük hayatın akışına yön veren olaylar, başka bir ifadeyle sosyalleşme sürecini belirgin bir şekilde etkileyen süreçler ve aktörler, onların grup davranışını doğrudan etkileyebilir. Bu manada savaş ve işgallerin sürdüğü, sürtüşme ve çatışmanın sıklıkla yaşandığı ve alışlageldik bir davranış kalıbına dönüştüğü, şiddet sarmalının birey ve grup ilişkilerini etkilediği sosyal çevredeki mevcut kültürün benimsenmesi, içselleştirilmesi ve yeniden üretilmesi sıkça rastlanan sosyolojik bir olgudur. Özellikle burada çerçevesi çizilen gerilim, sürtüşme ve çatışma kültürünün veya davranış biçiminin yoğun ve uzun süre yaşandığı sosyalleşme ortamlarında yeni kuşakların "normal" olarak algıladıkları söz konusu kültürü benimsemeleri ve benzeri davranış biçimlerini sergilemeleri sık rastlanan bir olgudur. Dahası şiddet ve terör içeren eylemlere ilham kaynağı olan ve meşruiyet zemini hazırlayan sürtüşme ve çatışma kültürünün normalleşmesi, sosyal yapıda değişimi zor inanç ve tutumların inşasına yol açmakta ve şartlar değişmedikçe

¹⁸ Crenshaw, "The Causes of Terrorism", s. 380.

¹⁹ Post, "Terrorist psycho-logics", s. 28.

bu tür bir sosyalleşme genel bir örüntüye dönüşerek sürekli kendini yeniden üretmektedir. Örneğin yıllardır sürtüşme ve çatışmaların gölgesinde kalan Lübnan, İsrail, Filistin, Keşmir, Doğu Timor, Çeçenistan, Ruanda, Sri Lanka ve işgal sonrası Irak'taki politik gelişmelere tanıklık eden ve şiddet sarmalının en belirgin özellikleri arasında yer aldığı sosyalleşme ortamında doğup büyüyen çocukların ve yeni kuşakların algıları, kimlikleri ve davranış kalıpları, kaçınılmaz olarak, tanıklık ettikleri toplumsal ve siyasal gerçeklik tarafından şekillendirilmektedir.

Son yıllarda literatürde karşımıza “çocuk asker”²⁰ kavramı, sosyo-politik çevrenin yönlendirici etkisi ve çevre-şiddet etkileşimine işaret etmektedir. Özellikle iç çatışma, sivil savaş ve etnik sürtüşmelerin yoğun olduğu bölgelerde, belki önceleri zorlanarak ama zamanla yaptıkları işin doğallığına inanarak kurye, intihar bombacısı, patlayıcı ve silah taşıyıcı, mayın detektörü ve tetikçi olarak çok sayıda çocuğun şiddet ve terör eylemlerinde kullanıldığı bilinmektedir. İnsan Hakları İzleme (*Human Rights Watch*) grubunun 1999 yılında yayınladığı bir rapora göre otuzu aşkın ülkede yaşları on sekizden küçük yaklaşık üç yüz bin çocuk ve ergen asker olarak kullanılmaktadır.²¹ 2001–2004 yıllarını kapsayana *Child Soldiers Global Report 2004*e göre ise altmış ülkede on sekiz yaşından küçüklerin çatışma ve savaşlarda kullanıldığı belirtilmektedir.²² Aynı raporda yer alan bilgilere göre, 14–18 yaş arasındaki söz konusu çocuk ve genç milis ve askerlerin çoğunun gönüllü olarak askere yazıldığı veya milislere katıldığı belirtilmektedir.²³ Bu gönüllü davranışın gerisinde yatan sosyal gerçeklik ise gençlerin kendi hayatlarını kurarken veya topluma eklemlenirken büyük oranda başka alternatiflerden yoksun olmalarıdır. Asker ve milislere katılmamanın alternatifi olarak çoğu kez kölelik, hizmetkârlık, kapkaç ve hırsızlık mafyasının eline düşme, insan tacirlerince fuhşa zorlanma, etnik ve dini ayırım ve kıyım uğrama gibi risklerle yüzleşmek zorunda kalan çocuk ve gençler, gönüllü asker olmayı yeğlemektedir. Eğitim, istihdam, refah, uzlaşma ve barış kültüründen uzak bir ortamda yaşayan bu gençler hükümet yanlısı veya karşıtı şiddet gruplarına katılarak kendilerini ifade etme, hayata tutunma ve aidiyet duygularını tatmin etmeye çalışmaktadır. Ayrıca söz konusu yaş grubu arasındaki arkadaş ve akran baskısı yani grup beklentisi ve grup davranışlarının etkisi de şiddet ve çatışmalarda aktif rol almayı besleyen sosyo-psikolojik bir faktör olarak etkin olmaktadır. Birleşmiş Milletler, ilki 25 Ağustos 1999, sonuncusu 26 Temmuz 2005 tarihli olmak üzere çocukların silahlı çatışmalarda istihdamının önlemesine yönelik beş karar almasına rağmen bu sorun hala devam etmektedir.

²⁰ “Çocuk askerlerin” Cezayir, Kolombiya, Hindistan, Endonezya, Doğu Timor ve Meksika’da milis kuvvetler içinde, Burundi, Çad, Eritre, Etiyopya ve Uganda’da hükümet güçlerinin içinde, Kongo, Peru, Ruanda ve Filipin’de muhalif grupların askeri kanadı içinde yer aldıkları ve silahlı çatışmalara aktif olarak katıldıkları bilinmektedir. Bkz., B. Hansen, “Children in Crisis”, *Congressional Quarterly Researcher*, Cilt 11, No 2. s. 657–680.

²¹ *HRW Press Release*, 15 Haziran 1999, <http://www.hrw.org/backgrounder/crp/labor615.htm>.

²² *Child Soldiers Global Report 2004*, Coalition to Stop the Use of Child Soldiers, Londra, 2004, s. 14, Tam metin için bkz., http://www.child-soldiers.org/document_get.php?id=966.

²³ *Child Soldiers Global Report 2004*, s. 16.

Çocuk askerlerin sivil ve etnik çatışmalarda kullanılması ve çıkar çatışmalarına alet edilmesi son yıllarda çekilen bazı filmlere konu olacak kadar dikkat çekici boyutlara ulaşmıştır. İrlandalı yönetmen Terry George'un yönettiği 2004 yılında gösterilen *Hotel Rwanda* (Ruanda Oteli) filmi, Hutu ve Tutsi kabileleri arasında 1994 yılında çıkan ve üç ay süren çatışmalarda yaklaşık bir milyondan fazla Tutsi kabilesi mensubunun hayatını kaybettiği olayları dramatik bir görüntü dili ile anlatırken, çocukların bu çatışmalarda nasıl kullanıldığını da bütün çıplaklığı ile ortaya koyar. Öte yandan Edward Zwick'in yönetmenliğini yaptığı 2006'da gösterime giren Kanlı Elmas (*Blood Diamond*) filmi, Sierra Leone'da 1999 yılındaki sivil savaş bağlamında hükümet güçleri ile isyancı muhaliflerin silahlanma ve savaşın finanse edilmesi amacıyla elmas kaçakçılığını konu almakta ve bu süreçte çocukların nasıl kullanıldığını çarpıcı biçimde göstermektedir. Her iki filmde de siyasi ve ekonomik çıkarlar uğruna çatışma ve sürtüşmenin aktif bir parçası haline getirilen çocukların düşmanlık ve şiddet duygularını nasıl içselleştirdikleri ve günlük hayatlarına yansıttıkları, yaşadıkları travmanın farkına varmadan içinde bulundukları karmaşayı "normal" olarak algıladıkları gerçekçi bir dil ile anlatılmaktadır. Yakın tarihin gerçek hayatından alınan öykülere dayalı bu filmler sosyo-politik çevrenin çocuklar ve gençler üzerindeki şekillendirici etkisini göstermekte ve sosyalleşme sürecinde şiddete maruz kalan veya tanıklık edenlerin şiddete mütemayıl olduğunu sinema diliyle teyit etmektedir.

Şiddet, sürtüşme, düşmanlık ve çatışmanın toplumsal yapıyı ve ilişkileri belirgin biçimde etkilediği sosyalleşme ortamlarında dört ana faktörün buralarda doğup büyüyen ve kimlik edinen kuşakları şiddet ve teröre sürüklediği, bir anlamda yeni kuşaklar arasında çatışmacı, şiddet yanlısı ve terör eylemi gönüllüsü ürettiği belirtilmektedir. "Şiddetin yenilenmesi" denilen bu süreçteki faktörler şöyle sıralanmaktadır: 1- Sürtüşme ve çatışmanın hâkim ve sürekli olduğu çevrelerde çocuklardaki saldırganlık duygusunun normal eğitim, çevre ve sosyal etkilerle bastırılması ve törpülenmesi zor olmaktadır. Aksine, bu tür güdüler denetimsiz kalmakta, kontrol dışına çıkmakta ve şiddet tarafından özendirilmekte ve teşvik edilmektedir. 2- Şiddet, sürtüşme, çatışma ve savaş ortamlarında büyüyenler, şiddet ve terörü kendini ifade etme ve talepte bulunmanın meşru bir yolu ve yöntemi olarak görmektedir. 3- Şiddet ve çatışma kuşakları, kendilerini bir mağdur/kurban olarak algılamaya başlamakta ve içinde yaşadıkları çatışmanın sorumlusu olarak başkalarını görmektedir. Böyle bir kurban edilmişlik algısı, mağdurun hayatta kalmak ve varlığını sürdürmek için özel haklarının olduğu ve bunları kullanabileceği inancını doğurmaktadır. 4- Şiddetin günlük hayatın parçası olduğu sosyal ortamlardaki ergenler, hayat döngülerinin bu dönemindeki doğal bir gelişmenin sonucu, yani otoriteye karşı direnç gösteren ve baş kaldıran bağımsız bir kimlik inşası sürecinin etkisiyle mevcut siyasal şartlar ve politik gelişmelerle kendilerini yakından özdeşleştirmektedir. Bunun bir sonucu olarak ta erkeklik, mertlik ve yetişkinlik testi ve göstergesi olarak silahlı gruplara katılmaktadır.²⁴ Yukarıdaki açıklamalardan da anlaşılacağı üzere şiddet ve terörün bir davranış biçimi olarak öğrenildiği, taklit edildiği ve stratejik amaçla kullanıldığı görülmektedir. Bu öğrenme süreci siyaset, ekonomi ve kültür gibi faktörlerin de şekillenmesine katkıda bulunduğu sosyalleşme sürecinin bir etkisi olarak ortaya çıkmaktadır.

²⁴ Thackrah, *Dictionary of Terrorism*, s. 89-90.

Küreselleşme, Yeni Sömürgecilik ve Hegemonya

Küreselleşme, iki uçlu bir süreç olarak, bu süreçte taraf veya karşıt bütün toplumları etkilemektedir. Küreselleşme bir taraftan yeni fırsat alanları yaratmakta diğer taraftan da belirli bir görüş ve ideolojiyi dayatmaya çalışan güçlerin yeni sömürgeciliğine zemin hazırlamakta ve hegemonyalarını sürdürmelerini sağlamaktadır. Siyasi, sosyal, ekonomik ve kültürel etkileri her yerde hissedilen küreselleşme sürecine rengini ve yönünü veren gücün beslendiği siyasal ideoloji “yeni dünya düzeni” kurma projesini hayata geçirirken, buna direnenlere hayat hakkı tanımayacak kadar acımasız bir politika izlemektedir.

Küreselleşme süreci fikirlerin, görüşlerin, insan ve sermayenin akışkanlığını sağlayarak bir taraftan kültürler ve medeniyetler arası iletişime imkân tanımakta, bir taraftan da baskın kültür ve siyasi ideolojilerin hegemonya kurmasını sağlamakta veya kurulu hegemonik yapıları güçlendirmektedir. Küreselleşme süreci film, müzik, spor, sanat, moda ve iletişim gibi alanlarda ortak beğeniler ve tercihler üreterek yeni tüketim alışkanlıkları kazandırmaktadır. Bunlar çoğu kez hegemonik kaynaktan beslenmekte, benzeşik tüketim zevkleri oluşturarak göreceli bir tür yakınlaşma sağlamaktadır. Diğer yandan küreselleşmeyi yeni sömürgecilik olarak okuyan toplumlarda, bu sürecin gerisinde olduğu düşünülen hegemonik gücün baskına karşı durma iradesi ve küreselleşmenin yıkıcı iştahı karşısında yerel kültür, kimlik ve kaynakları koruma direnci globalizasyon adı verilen “yerelleşmeyi” güçlendirmektedir. Globalizasyon sürecinin etkisiyle yerel kimlikler güçlenmekte, dıştan gelen etkilere direnç artmakta, yerel kaynakların mobilizasyonu hızlanmakta ve hegemonik güçlerle çatışmaya hazır bir eğilim ve ideolojik duruş oluşmaktadır. Söz konusu hegemonyaya yönelik direnç, ideolojik bir söylemden ilham alarak baskın güçlere karşı bütün kaynakları mobilize etmeye ve tabii ki başka faktörlerin de etkisiyle şiddete başvurmaya yatkın özellikler taşımaktadır.

Yeni sömürgecilik ve hegemonik güçlerin taşıyıcısı olarak görüldüğünde küreselleşme ve bu sürecin yarattığı toplumsal etkilerin bir çatışma doğurma potansiyeli yüksektir ki birçok coğrafyada da bunun somut örnekleri yaşanmaktadır. Özellikle mahrumiyete terk edilen ve marjinalleştirilen sınıflar, sosyal yapının iktidar (tavandan tabana terör yönetimiyle) eliyle hegemonik biçimde şekillendirilmesine direnmek amacıyla hegemonya karşıtı olarak (*counterhegemonic*) (tabandan yukarı) zaman zaman teröre başvurmaktadır.²⁵ Araştırmalar, sosyal sınıf ile siyasi muhalefetin normal biçimi dışına çıkması ve özellikle de alt gelir grubu ve yoksul kesimlerdeki gençlerin yaşadığı küskünlük ve kinin şiddet ve terör ideolojisi veya yöntemine dönüşme arasında anlamlı bir ilişki olduğuna işaret etmektedir.²⁶ Özellikle Latin Amerika ve Ortadoğu ülkelerinde toplumun yoksul kesimlerinden terör örgütlerine katılım oranlarının, orta ve yüksek sınıflara oranla daha yüksek oluşu bu gözlemi doğrulamaktadır.

Küreselleşme, açık toplum ve demokratikleşme gibi süreçleri besleyen etkiler yapmasına karşın bu sürecin bir başka etkisi de liberal kapitalist sistemin aracı olan serbest piyasa

²⁵ Boyns/Ballard, “Developing a Sociological Theory”, s. 10.

²⁶ Austin T. Turk, “Social Dynamics of Terrorism”, *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, Cilt. 463, s. 126.

ekonomisinin küreselleşme kanalıyla dünyanın pek çok yerinde yarattığı ekonomik eşitsizlikler ve gelir dağılımındaki derin uçurumlardır. Serbest piyasa ekonomisi demokratikleşme sürecini desteklemekle beraber, demokratik sisteme zarar verme ihtimali de taşır. Yoksulluk, yoksunluk ve bunlara eşlik eden adaletsizlik algısı, toplumsal düzeni bozan tepkilere kaynaklık edebilir.²⁷ Küresel eşitsizliklerin ve buna bağlı sosyal sorunların derinleşerek arttığı zamanımızda, Jürgen Habermas ve Jacques Derrida gibi düşünürler söz konusu küresel eşitsizlikler ve refah paylaşımındaki adaletsizliklerin, 11 Eylül 2001 saldırıları bağlamında, şiddet ve terörün ana kaynağı olduğu görüşünü dile getirmektedir.²⁸ Teorik olarak pazarda herkes eşit yurttaşlar olarak görülse de, kapitalist ekonomik gelişmenin birçok ülkede refahtan pay almada eşitsizlikler yarattığı görülmektedir. Eşitsizlik doğal olarak hayal kırıklığı ve sınıfsal farklılık doğurur ki, bu da çekilen sıkıntıların potansiyel olarak siyasal şiddete başvurularda ifade edilme zeminini yaratabilir. Ekonomik gelir dağılımının derin eşitsizlikler yarattığı toplumlarda belirli sınıfların ırk, din, etnik kimlik ve bölgesel aidiyet duyguları kolayca şiddete kanalize edilebilir. İşsizliğin yoğun olduğu, sınıfsal farklılığın derinleştiği ve siyasal iktidarın halkın bu tür kaygılarına aldırmadığı ve sorunlara köklü çözümler aramadığı rejimlerde, toplumun bir kesiminin seçilmiş hükümete veya anayasal rejime karşı kıskırtılmasına uygun sosyolojik ve psikolojik şartlar doğabilmektedir. Ancak bu eğitilmiş, refah düzeyi yüksek ve orta/üst sınıflara mensup bireylerin şiddet ve teröre başvurmayacağı anlamına gelmez. Zira son yıllarda şiddet ve terör grupları içinde yer alanların bir kısmının iyi eğitilmiş ve orta sınıf mensubu çevrelerden geldiği gözlenmektedir. Son tahlilde tek bir terörist profili olmadığı, zengin-yoksul, eğitilmiş-eğitimsiz, kadın-erkek farklı toplumsal kesimlerden terör eylemlerine katılanların olduğu gözlenmektedir.²⁹ Bu durum ekonomik ve sosyal statü ile şiddet ve terör arasında pozitif bir korelasyonun her zaman geçerli olmadığını göstermesi bakımından anlamlıdır.

Geleceğe yönelik umutsuzluklar ve birçok alanda yaşanan sorunların çözümsüzleşerek kronik bir yapı alması ya da böyle algılanmasının, sorunlardan en fazla etkilenen grupların, siyasi gerginlik ve sürtüşmelerin de etkisiyle, bazı coğrafyalarda devlete, hükümete, sisteme ve topluma güvenini sarsabileceği ve yabancılaşmalarına neden olabileceği düşünülebilir. Bu yaklaşımdan hareketle yoksulluğun, terörün tek nedeni olmasa da siyasal baskılar, özgürlüklerin kısıtlanması ve dış müdahaleler gibi diğer etkenlerle birleştiğinde terörü besleyen bir ortam yarattığı söylenebilir.³⁰

Pazar ekonomisi ve siyasal şiddet ilintisi söz konusu olduğunda özellikle çok uluslu büyük şirketlerin, çıkarları uğruna otoriter ülkelerdeki operasyonları sırasında baskıcı rejimlerle işbirliği içinde çalışmak suretiyle tiranlığa dolaylı destek verdiği ve insan hakları ihlallerine sessiz kalmayı tercih ettikleri görülmektedir. Örneğin, BP, Shell, Chevron, Honeywell ve Lockheed-Martin gibi şirketlerin Arap dünyası ve Orta Asya'da bazı otoriter yönetimlerle işbirliği içinde çalıştıkları bilinmektedir. Ne var ki, Batı demokrasileri, söz konusu çok ulus-

²⁷ Ergil, *Türkiye'de Terör ve Şiddet*, s. 40.

²⁸ Geniş bilgi için bkz. Giovanna Borradori, *Philosophy in a Time of Terror: Dialogues with Jurgen Habermas and Jacques Derrida*, Chicago, Chicago University Press, 2003.

²⁹ Pape, "The Strategic Logic of Suicide Terrosim", s. 2.

³⁰ Q. Li ve D. Schaub, "Economic Globalization and Transnational Terrosim", *Journal of Conflict Resolution*, Cilt 48, No 2, 2004, s. 236.

lu şirketlere aracılık etmekte, destek vermekte ve insan haklarının çiğnendiği, refahın büyük paydasının sadece iktidar elitlerince paylaşıldığı, yoksul ve dışlanmış sosyal grupların gittikçe büyüdüğü ülkelerdeki rejimleri meşrulaştırıcı pozisyonlar almaktadır. Bunun en çarpıcı örneğini ABD ve diğer Batılı ülkelerin dünyanın çeşitli ülkelerindeki baskıcı yönetimlere verdikleri desteklerde görmek mümkündür. Örneğin ABD ve AB ülkelerinin çoğu, Mısır, Suudi Arabistan, Kuveyt ve Katar'da Amerikan yanlısı otoriter rejimleri uzun yıllardır desteklemektedir. Toplumsal taban söz konusu olduğunda, Ortadoğu siyasal kültürünün demokratik değerleri sindirmeye hazır olmasına rağmen söz konusu dikta rejimlere verilen destek hala devam etmektedir.³¹ Bunun yanında, serbest pazar ekonomisinin bankacılık sistemi de dolaylı olarak şiddet ve terör örgütlerinin güçlenmesine fırsat vermektedir. Uluslararası bankacılığın hızla ilerlediği son dönemlerde mudi sahiplerinin isimlerini ve para kaynaklarını açıklamayan banka ve finans kurumları, terörü finanse etmek için kullanılan kaynakları korumaktadır. Kapitalizm ve serbest piyasa ekonomisi şartlarının doğurduğu eşitsizlikler ve baskıcı yönetimlere verilen meşrulaştırıcı destekler, yeni dünya düzeninin kurucularına karşı ciddi bir direnç üretmekte ve bu güçlü direnç zaman zaman şiddete bürünerek kendini ifade etmeye çalışmaktadır.

Yüzyılımız, her ne kadar demokratik değerlerin yaygınlık kazandığı ve eşitlik temelinde siyasal katılım imkânlarının arttığına tanıklık etse de, ekonomik alanlarda olduğu gibi siyasi temsil ve katılımdaki sıkıntı ve gerilimler de henüz büyük çapta ortadan kaldırılmış değildir. Siyasal temildeki eşitsizlik, sosyolojik sonuçları olan bir problemdir ve söz konusu alandaki temsil imkân ve fırsatlarının kısıtlanması, şiddet ve terör eylemlerinde zaman zaman meşrulaştırıcı bir neden olarak kullanılmaktadır. Siyasal temsil imkânının yeterli olmayışı, gelir dağılımındaki adaletsizlik, sosyo-ekonomik ilerlemeden yeterince pay alamama gibi sorunlarla birleştiğinde ortaya çıkan mahrumiyet ve dışlanmışlık duygusu şiddet ve terörün bir araç ve strateji olarak kullanılmasına neden olmaktadır.³²

Şiddeti Meşrulaştırma Aracı Olarak Din

11 Eylül 2001'de, ABD'de gerçekleştirilen terör saldırılarını müteakiben, din ve şiddet arasındaki ilişki yoğun biçimde tartışılmaya başlanmıştır. Söz konusu menfur saldırı sonrasında yapılan ilk açıklamalarda, olayların siyasi ve sosyal bağlamını hiç dikkate almadan hemen İslam ile şiddet arasında nedensel bir bağ kurulmuştur. Soğuk savaş sonrası hegemonik siyasal projeye uygun düşen bu söylem, medyanın da etkisiyle, kısa sürede yaygınlık kazanmıştır. Dinlerin barış mesajı verdiğini, din ve şiddet arasında nedensel bir bağ kurulamayacağını, İslamın bu noktada yanlış anlaşıldığını ifade eden açıklamalar ise pek yankı yapmamıştır. Dini inanç ve şiddet eylemleri arasında ne tür bir ilişki kurulduğu, dini söylem ve repertuarın şiddet eylemlerini meşrulaştırmak için nasıl kullanıldığı ve ne tür sosyolojik gelişmelerin dini araçsallaştırdığı üzerinde ise yeterince durulmamıştır.

Sosyolojik bir yaklaşımla bakıldığında, dini eğilimlerin yükseliş trendi gösterdiği ve dini hareketlerin toplumsal ivme kazandığı gerçeğini görmezden gelmek mümkün değil-

³¹ Yakub Halabi, *US Foreign Policy in the Middle East, From Crisis to Change*, Surrey, Ashgate, 2009, s. 135.

³² Crenshaw, "The Causes of Terrorism", s. 384.

dir. Modernizmin yaygınlaşması ile dinin gerileyeceği ve toplumsal hayattaki etkisini kaybedeceğini öngören geleneksel teorilerin aksine din, hem modern hem de geleneksel toplumlarda şaşırtıcı bir yükselişe geçmiştir. Başka bir dille ifade etmek gerekirse din kamusal alana yeniden dönmüş ve bazı toplumlarda çok güçlü bir kimlik kaynağına dönüşmüştür.³³ Geride bıraktığımız yüzyılın son çeyreği ile içinde yaşadığımız yüzyılın başlangıcında yükselen sadece din olmamış, yukarıda da işaret edildiği gibi şiddet ve terör olaylarında da dikkate değer bir artış olduğu gözlenmiştir. Küreselleşme ve demokratikleşme süreçleri, yeni sömürgecilik ve hegemonik yönetimlerin baskısı, Kuzey-güney arasındaki eşitsizliklerin derinleşmesi, işgal ve adaletsizliklerin sürmesi gibi sosyal ve siyasi faktörler yeni aidiyet ve ittifak arayışlarını gündeme getirmiştir. Adaletsizlik, eşitsizlik, haksızlık, ezilmişlik, işgal ve hak ihlallerine karşı mücadele sürecinde, dini referanslar önemli bir meşrulaştırma ve mobilizasyon aracı olarak manipüle edilmiştir. Dünyadaki yoksul ülkelerin, en zengin ülkelere oranla 50 misli daha yoksul olduğu ve gelir dağılımındaki eşitsizliğin gittikçe büyüdüğü³⁴ göz önüne alınırsa söz konusu tablonun ne kadar manipülasyona açık olduğu daha iyi anlaşılacaktır.

Dini öğretileri meşrulaştırma dayanağı olarak kullanan şiddet ve terör gruplarının, sadece belirli bir dinin egemen olduğu coğrafyada faaliyet göstermediği, ulus aşırı ve küresel bir özellik taşıdığı görülmektedir. Şiddet ve yıkıcılığın aslında dini inançlarla meşrulaştırılmasının arka planı araştırılmaya değer bir konudur. Hangi psikolojik ve toplumsal süreçlerin şiddeti ürettiği ve hangi mekanizma ile dinin şiddet ve saldırganlık duygularına dayanak yapıldığının çözülmesi kuşkusuz büyük önem taşımaktadır.³⁵

Şiddet, terör ve din ilişkisi üzerine yapılan tartışmalarda, söz konusu eylemlere karışanların dini aidiyet ve kimliklerinden dolayı İslam ön plana çıkarılmaktadır ki, bu durum, dinin şiddet ve terör bağlamında araçsallaştırılması noktasında yüz yüze olduğumuz sorunun sadece bir yönüne işaret etmektedir. Yukarıda da işaret edildiği gibi dinin araçsallaştırılması uluslararası bir sosyo-politik gerçektir. Bu nedenle konunun sadece İslam veya İslam ülkeleri kaynaklı uluslararası bağlantılar ile sınırlı tutulması resmin tamamını görmeyi engellemektedir. Bu konuyla ilgili çarpıcı örnekler arasında 1995 yılında Oklahoma City’de federal devlet dairesi binalarının bombalanması gösterilebilir. Amerikalıların çoğu, 168 kişinin hayatına mal olan bu saldırıyı Ortadoğulu teröristlerin yaptığından şüphelenmişti. Saldırıyı takip eden günlerde, gazete ve televizyonlarda çıkan haberlerde Ortadoğulu görünümü, koyu tenli ve sakallı birilerinin olayın faileri olduğu belirtilmişti. Ancak daha sonra Timothy McVeigh adında Amerikalı birinin saldırıyı gerçekleştirdiği

³³ Bu konuda daha geniş bilgi için bkz., Peter Berger (Der.) *The Desecularization of the World: Resurgent Religion and World Politics*, Washington, Ethics and Public Policy Center, 1999; Rodney Stark, *The Rise of Christianity: A Sociologist Reconsiders History*, Princeton, Princeton University Press, 1996; Ali Köse, *Sekülerizm Sorgulanıyor: 21. Yüzyılda Dinin Geleceği*, İstanbul, Da Yayıncılık, 2002 ve *Laik ama Kutsal*, İstanbul, Etkileşim Yayınları, 2006.

³⁴ UNDP Direktörü Kemal Derviş’in açıklaması. *Milliyet*, Temmuz 2007.

³⁵ Geniş bilgi için bkz., M. Juergensmeyer, *Terror in the Mind of God: The Global Rise of Religious Violence*, 3. baskı, California, University of California Press, 2003; W. Laqueur, *No End to War, Terrorism in the Twenty-first Century*, New York, Continuum, 2003.

anlaşılmıştı.³⁶ Söz konusu olayda medyanın kullandığı dil, Amerikan toplumunda aşırılık yanlısı hareketlerin çıkmasına neden olabilecek sosyolojik bağlamı yansıtamamıştır.

Şiddetin sosyolojik kökenlerini araştırma yerine dini aidiyet ve İslamın bu tür olayların gerisindeki başlıca neden olduğunu ima eden bir başka örneği, yaklaşık beş milyon müslümanın yaşadığı Fransa'dan vermek mümkündür. Paris yakınlarındaki Clichy-sous-Bois ve diğer bazı kentlerin çeper yerleşim birimlerindeki 2005 yılı sokak çatışmaları, başlıca aktörlerin göçmen kökenli Fransız vatandaşları olmasından dolayı, Fransız medyası tarafından müslümanların başkaldırısı olarak yansıtılmıştı. Ancak sosyolojik analizler, söz konusu olayların medyada yansıtıldığı gibi din faktöründen değil, çok daha karmaşık toplumsal, kültürel ve ekonomik nedenlerden kaynaklandığına işaret ediyordu.³⁷ Fransa'da yaşanan olaylar, aslında bu ülkede ısrarla sürdürülen kültürel entegrasyon politikasının istenilen sonuca ulaşamamasından ve siyasi elitin, yeni toplumsal gerçekliği yeterince iyi okuyamamasından kaynaklanmıştı. Fransa'nın entegrasyon politikası, ülkedeki Afrika ve Ortadoğu kökenli Fransız vatandaşlarının sosyal konumlarını iyileştirmelerine fırsat tanımıyordu. Dolayısıyla Clichy-sous-Bois ve diğer kentlerdeki olayların, müslümanların başkaldırısı olarak görülmesi derin sosyo-politik unsurları göz ardı etmek anlamına gelmektedir. Söz konusu çatışmalara sosyolojik bir perspektifle baktığında asıl nedenin, Fransız toplumsal ve siyasal yapısının göçmenlerin sosyal ve ekonomik hareketliliğine imkân vermemesi olduğu görülebilir.³⁸ Müslüman gruplar söz konusu olduğunda, medyanın standart yaklaşımını hem 11 Eylül öncesi hem de sonrası yapılan araştırmalarda görmek mümkündür. Örneğin İngiltere'de yapılan medya taramalarında, müslümanların toplumun güvenliği ve değerleri için bir tehdit oluşturduğu, İslamın entegrasyona engel olduğu, Müslümanlar ile İngiliz toplumu arasında kültürel açıdan derin farklılıklar bulunduğu ve bunun da gerilime yol açtığı, gazete haberlerinde sıkça vurgulanmıştır.³⁹ Böylelikle medya, müslüman topluluğu İngiliz toplumundan ayırıştırma, farklılaştırma ve sosyal anlamda "biz" ve "onlar" kategorisi çerçevesinde olumsuzlamıştır.⁴⁰

Aslında nerdeyse bütün dini geleneklerde, terör ve şiddet olaylarında dinin bir unsur olarak kullanıldığını gösteren, yani dinin çoğu yerde araçsallaştırıldığına ilişkin örnekler vardır.⁴¹ Bunların bir kısmının zikredilmesi, şiddet ve din ilişkisinin İslam ve müslüman topluluklarla sınırlanmasının yanlışlığını göstermesi açısından anlamlıdır. Kabul etmek gerekir ki, son yıllarda medyada ve politik söylemlerde tartışmaların odağında olanlar daha çok müslüman kimliği ile şiddet eylemlerine katılanlar olduğu için İslam-şiddet ilişkisi daha sık ve kolay kurulmaktadır.

³⁶ Jack Levin, *Domestic Terrorism*, New York, Infobase Publishing, 2006, s. 15.

³⁷ Gilles Kepel, *Beyond Terror and Martyrdom*, Cambridge, Harvard University Press, 2008, s. 173.

³⁸ Ibid, s. 182.

³⁹ Ayrıntılar için bkz., Elizabeth Poole, *Media Representations of British Muslims and Reporting Islam*, Londra, I. B. Tauris, 2002; Elizabeth Pool, "Effects of September 11 and the War in Iraq on British Newspaper Coverage", Elizabeth Poole ve John E. Richardson (der), *Muslims and the News Media*, London, I B. Tauris, 2006, s. 102.

⁴⁰ John F. Richardson, *(Mis) Representing Islam*, Amsterdam, John Benjamin Publishing Company, 2004, s. 232.

⁴¹ Mark Juergensmeyer, "Religious War, Terrorism, and Peace", Gerrie ter Haar ve Yoshio Tsuruoka (Der.), *Religion and Society: An Agenda for the 21st Century*, Leiden, Brill, 2007, s. 7.

11 Eylül 2001 ve sonrasındaki etkili şiddet ve terör olaylarının⁴² arkasında, İslam dünyasının tasvip etmemesi ve kınamasına karşın, müslüman olarak tanımlananların olması diğer din mensuplarının da benzer mekanizmaları kullanarak dini niçin ve nasıl araçsallaştırdıklarını göz ardı etmeyi gerektirmez. Nitekim yukarıda da işaret edildiği üzere, dünyanın birçok yerinde “kutsal” araçsallaştırılıyor ve şiddeti meşrulaştırmak için kullanılıyor. Örneğin Japonya’da Aum Shinrikyo (Yüce Hakikat)⁴³ kült inancına mensup olanların Tokyo metrosuna yaptıkları zehirli gaz saldırısında birçok insan hayatını kaybetmiş ve 3.796 kişi yaralanmıştı. Öte yandan, Kuzey İrlanda’daki siyasi çekişmeler Katolik-Protestan çatışmasına dönüşerek devam etmiş ve din, siyasi mücadele aracı olarak kullanılagelmiştir. 1993 yılında Hindu fanatikler Bombay’da Ayodha Camii’ni yakarak 400 kişinin ölümüne neden olmuştu. Fanatizm ve aşırılığın bir dinle sınırlı olmadığını gösteren bir başka örnek ise İsrail’de bir Haham’ın, Araplara karşı intihar saldırıları düzenlenmesi çağrısı olmuştu. Haham Mehir Kahane tarafından kurulan ve Arapların İsrail topraklarından sürülmesini savunan Kach hareketi üyesi ABD doğumlu Baruch Goldstein, Ramazan ayında camide ibadet eden cemaate yayılım ateşi açarak 29 kişinin ölümüne ve 150 kişinin de yaralanmasına neden olmuştur. Musevi inancının araçsallaştırılmasının en çarpıcı örneklerinden birini Yigal Amir adındaki gencin, dönemin başbakanı İzak Rabin’i “Tanrıdan aldığı” iddia ettiği bir emirle 1995 yılında öldürmesi oluşturmaktadır⁴⁴. Öte yandan Hindistan’da Sikh dini mensuplarının bazılarının, bağımsız Sikh Devleti (*Khalistan*) kurmak amacıyla dini bir savaş başlattıkları bilinmektedir. Bağımsızlık yanlısı Sikhlerin, 1984 yılında kendilerince kutsal sayılan Amritsar’daki Altın Mabet’i işgal etmeleri üzerine Hint ordusu ile çıkan silahlı çatışmada yirmi bine yakın Sikh hayatını kaybetmiştir. 1986 yılında ise ülkenin Başbakanı Indra Gandhi Sikh korumalarının öldürülmüştür.⁴⁵ Çoğaltılması mümkün olan bu örnekler, şiddet ve terör ile belirli bir din veya dini grup arasında nedensel bir ilişki kurulmasının sosyolojik açıdan mümkün olmadığını, bütün dinlerin, makalenin başından beri anlatılan şartların oluşması halinde meşrulaştırma veya mobilizasyon aracı olarak araçsallaştırılabileceğini göstermektedir.

⁴² 11 Eylül 2001 tarihinde ABD’deki terör eylemleri 3.000’den fazla insanın ölümüne ve çok sayıda kişinin yaralanmasına neden oldu. Endonezya’nın en popüler yerlerinden Bali’de 12 Ekim 2002 tarihinde *Sari Club Discotheque* yanında otomobil içinde patlayan bombanın etkisiyle 200 kişi hayatını yitirdi ve 300’den fazla insan da yaralandı. 15 Kasım 2003 tarihinde İstanbul’da Neve Şalom ve Beth Israel sinagoglarına yapılan intihar saldırılarında 25 kişi öldü ve 300’den fazla insan yaralandı. 20 Kasım 2003 tarihinde İngiliz HSBC Bank ile İngiliz Konsolosluğu’nu hedef alan saldırılarda 27 kişi hayatını kaybederken 450’den fazla kişi de yaralandı. 11 Mart 2004 tarihinde İspanya’da bir treni hedef alan saldırıda 191 yolcu hayatını yitirdi ve çok sayıda yolcu da yaralandı. 7 Temmuz 2005 tarihinde Londra’da bir metro istasyonu başta olmak üzere çeşitli noktalarda gerçekleştirilen saldırılarda 52 kişi hayatını kaybetti, 700 kişi yaralandı. Söz konusu saldırıları gerçekleştirenlerin Müslüman oluşu, dünyanın birçok yerinde şiddet ve terör ile İslam arasında bir ilişki kurulmasına neden oldu.

⁴³ Bkz. M. Watanabe, “Religion and Violence in Japan”, *Terrorism and Political Violence*, Cilt 10, Sayı 4, 1998, s. 80-100; I. Reader, *Religious Violence in Contemporary Japan: The Case of Aum Shinrikyo*, Richmond, Curzon, Leitenberg, 2000.

⁴⁴ Bruce Hoffman, *Inside Terrorism*, New York, Columbia University Press, 2006, s. 100-101.

⁴⁵ Gérard Chaliand ve Arnaud Blin, “From 1968 to Radical Islam”, Gérard Chaliand and Arnaud Blin, (Der.), *Terrorism from Antiquity to Al Qaeda*, Berkeley, University Of California Press, 2007, s. 253.

Sonuç

Terör sosyolojisinin çerçevesini çizmeye çalışan bu makalede işaret edildiği gibi toplumda korku, panik, kaygı ve güvensizlik yaratan şiddet olaylarını planlayan ve uygulayanlar, siyasal ve toplumsal değişimlere paralel olarak yeni söylem ve yöntemlerle geniş kitleleri etkilemektedir. Şiddet ve terör farklı biçimlerde pek çok yerde vardı, ancak kurbanları ve mağdurları kendilerini savunacak ve seslerini dış dünyaya duyuracak güç ve imkândan yoksun oldukları için göreceli bir barış havasının hâkim olduğu yanlışlığı yaygındı. Tarihi bir dönüm noktası olan 11 Eylül 2001 saldırılarında şiddet ve terörün etki alanını genişletmesi ve canlı yayınlarla görünürlük kazanarak çoğu insanda hedef olduğu duygusunu yaratması ile birlikte, yani travmanın Batı merkezlerine de sıçramasıyla siyaset, bilim ve medya çevreleri dikkatlerini bu konulara yoğunlaştırdı. Ancak şiddet ve terörle ilgili tartışmaların büyük bir çoğunluğu popüler söylemlerin, politikacıların siyasi amaçlı demeçlerinin ve olayların kaynaklarını sosyo-politik yaklaşımla analiz etmekten uzak medya organlarının yönlendirmesinin gölgesinde kalmıştır. Şiddet ve terörün toplumsal kökenlerinin anlaşılmasında sosyolojik bakış, sözü edilen davranış biçimlerinin ortaya çıkmasına zemin hazırlayan faktörlerin aydınlatılmasında önemli imkânlar sunmaktadır.

Kendileri hedef olana kadar şiddet ve terör konusunda derin bir sessizlik içinde olan, hatta bazı örgütleri terörist listelerine almaya direnen ülkeler, kendi toplumlarındaki travmalara tanıklık edince şiddet ve terörü demokrasi, insan hakları ve birlikte yaşama kültürünü tehdit eden en büyük tehlike olarak ilan etmekle kalmamış, “teröre karşı savaş” sloganı altında başka ülkeleri işgal etmeyi bile meşrulaştırmaya çalışmıştır. Bu süreçte siyaset, akademi ve medya şiddet ve terör olaylarını, 11 Eylül ve sonrasındaki terör saldırılarını, bunları organize edenlerin “dini” aidiyetleri ekseninde tartışarak, konuyu genelde “din-aşırılık ve şiddet”, özelde ise “İslam, radikal müslümanlar ve şiddet” eksenlerine indirgemıştır. Hatta çeşitli İslam ülkelerinde liberal değişim yanlısı hareketlerin bile “radikal, şiddet kullanan ve aşırı köktenci gruplarla” özdeşleştirilmelerinin sıradan bir davranış olduğu görülmektedir.⁴⁶ Hedef seçme konusunda din, milliyet ve etnisite sınırları tanımayan şiddet ve terör, siyasi amaçlı olmakla beraber aslında aynı zamanda sosyal bir soruna işaret etmektedir. Bu bağlamda, geliştirilecek bir “terör sosyolojisi”nin, bu sorunun ne olduğu, neden kaynaklandığı ve nasıl anlaşılması gerektiğine ilişkin soruların cevaplanmasına katkıda bulunacağı söylenebilir. Terör sosyolojisi ayrıca, tartışmaya dâhil olan aktörlerin, şiddet ve terörün etki ve sonuçlarından ziyade, onun kaynakları ve kökenleri üzerine yoğunlaşmalarına kapı aralayacaktır.

Bu makale, şiddet ve teröre başvurmaın siyasal ve stratejik nedenlere bağlı bir seçenek olduğunu, rasyonel bir siyasi tercihe dayandığını, iddia edildiği gibi tümüyle akıldışı, patolojik ve açıklanamaz olgular olarak görmenin yanlış olduğunu savunmaktadır. Bu bağlamda, şiddet ve terörün karmaşık süreçler ve çok sayıda değişkenin (siyaset, ordu ve güvenlik, ekonomi, küreselleşme vb.) ürünü olarak ortaya çıktığını iddia etmek kehanet sayılmamalıdır. Bu nedenle şiddet ve terörü ancak siyasal, sosyal, ekonomik, kültürel ve

⁴⁶ Mustafa Aydın ve Sinem Akgül Açıkmeşe, “İslam Örneğinde Küreselleşen Dünyada Kimliğe Dayalı Güvenlik Tehditleri”, *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 5, Sayı 8, 2008, s. 212.

güvenlik bağlamlarını dikkate alarak anlamak mümkündür. Makalede de gösterildiği gibi bireylerin içinde yaşadıkları sosyal çevredeki şartlar, yani sosyalleşme süreçleri bireyin grup davranışını doğrudan etkilemektedir. Sürtüşme ve çatışmanın sıklıkla yaşandığı ve şiddet sarmalının birey ve grup ilişkilerini etkilediği sosyal çevre kültürünün içselleştirilmesi ve yeniden üretilmesi de sıkça rastlanan sosyolojik bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır.

Sosyal çevre ve sosyalleşme süreci gibi küreselleşmenin, yeni sömürgecilğe zemin hazırlayan yönleri de şiddet ve terörün toplumsal kökenleri arasında yer almaktadır. Küreselleşme bizzat toplumsal bir süreç olmamakla birlikte etkileri toplumsaldır. Hatta toplumsal dönüşüm süreci başlatacak kadar sosyal derinliği olan bir gerçekliktir. Bazı yönleri ile yeni sömürgecilik ve hegemonyanın aracı olan küreselleşme derin eşitsizlikler yaratmaktadır. Eşitsizliklerin kurumsallaştığı, ortak iyi ve çıkar etrafında birlikteliği sağlayan “toplumsal sözleşme”nin etkinliğini yitirmeye başladığı durumlarda, şiddet ve terörün siyasal amaçlı stratejik bir araç olarak kullanılma riski artmaktadır.

Kaynakça

- Alexander, Yonah ve Alan O'Day, *Terrorism in Ireland*, New York, St. Martin's Press, 1984.
- Arıboğan, Deniz Ülke, *Tarihin Sonundan Barışın Sonuna, Nefretten Teröre*, Ankara, Ümit Yayıncılık, 2005.
- Aydın, Mustafa ve Sinem Akgül Açıkmeşe, "İslam Örneğinde Küreselleşen Dünyada Kimliğe Dayalı Güvenlik Tehditleri", *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 5, Sayı 8, 2008.
- Bal, İhsan, "Terör Nedir, Neden Terörist Olunur?", İhsan Bal (Der.) *Terörizm*, Ankara, Usak Yayınları, 2006, s. 7-23.
- Berger, Peter (Der.), *The Desecularization of the World: Resurgent Religion and World Politics*, Washington, Ethics and Public Policy Center, 1999.
- Borradori, Giovanna, *Philosophy in a Time of Terror: Dialogues with Jurgen Habermas and Jacques Derrida*, Chicago, Chicago University Press, 2003.
- Bergsen, Albert J. ve Omar Lizardo, "International Terrorism and World System", *Sociological Theory*, Cilt 22, No 1, 2004, s. 37-52.
- Boyns, David ve James David Ballard, "Developing a Sociological Theory for the Empirical Understanding of Terrorism", *The American Sociologist*, 2004, s. 5-25.
- Chaliand, Gérard ve Arnaud Blin, "From 1968 to Radical Islam", Gérard Chaliand ve Arnaud Blin, (Der.), *Terrorism from Antiquity to Al Qaeda*, Berkeley, University Of California Press, 2007, ss. 221-254.
- Child Soldiers Global Report 2004, Coalition to Stop the Use of Child Soldiers*, Londra, 2004.
- Cirhinlioğlu, Zafer, *Terör ve Toplum*, İstanbul, Gündoğan Yayınları, 2004.
- Crenshaw Martha, "The Causes of Terrorism", *Comparative Politics*, Cilt 13, No 4, 1981, s. 379-399.
- Crenshaw, Martha, "The Logic of Terrorism: Terrorist behavior as a product of strategic choice", Walter Reich (Der.), *Origins of Terrorism*, Cambridge, Cambridge University Press, 1990, s. 7-24.
- Crenshaw, Martha, "The Psychology of Terrorism: An Agenda for the 21st Century", *Political Psychology*, Cilt 21, No 2, 2000, s. 405-420.
- De Angelis, Gina, *Cyber Crimes*, Philedelphia, Chelsea House Publishers, 2000.
- Ergil, Doğu, *Türkiye'de Terör ve Şiddet: Yapısal ve Kültürel Kaynakları*, Ankara, Turhan Kitabevi, 1980.
- Halabi, Yakub, *US Foreign Policy in the Middle East, From Crisis to Change*, Surrey, Ashgate, 2009.
- Hansen, Brian, "Children in Crisis", *Congressional Quarterly Researcher*, Cilt 11, No 2. s. 657-680.
- Hoffman, Bruce, *Inside Terrorism*, New York, Columbia University Press, 2006.
- HRW Press Release, 15 Haziran 1999, <http://www.hrw.org/background/crp/labor615.htm>.
- Juergensmeyer, Mark, "Religious War, Terrorism, and Peace", Gerrie ter Haar ve Yoshio Tsuruoka (Der.), *Religion and Society: An Agenda for the 21st Century*, Leiden, Brill, 2007, s. 7-18.
- Kohut, Heinz, *The Analysis of the Self*, New York, International University Press, 1983.
- Köse, Ali, *Sekülerizm Sorgulanıyor: 21. Yüzyılda Dinin Geleceği*, İstanbul, Da Yayıncılık, 2002.
- Köse, Ali, *Laik ama Kutsal*, İstanbul, Etkileşim Yayınları, 2006.
- Laqueur, Walter, *The New Terrorism: Fanaticism and the Arms of Mass Destruction*, Londra, Phonex, 2001.
- Levin, Jack, *Domestic Terrorism*, New York, Infobase Publishing, 2006.
- Li, Q. ve D. Schaub, (2004) "Economic Globalization and Transnational Terrosim", *Journal of Conflict Resolution*, Cilt 48, No 2, s. 230-258.
- Oberschall, Anhtony, "Explaining Terrorism: The Contribution of Collective Action Theory", *Sociological Theory*, Cilt 22, No 1, 2004, s. 26-37.
- Pape, Robert A., "The Strategic Logic of Sucide Terrosim", *American Political Science Review*, Cilt 97, No 3, 2003, s. 1-19.
- Poole, Elizabeth, *Media Representations of British Muslims and Reporting Islam*, Londra, I. B. Tauris, 2002.
- Poole, Elizabeth, "Effects of September 11 and the War in Iraq on British Newspaper Coverage", Elizabeth Poole ve John E. Richardson (der), *Muslims and the News Media*, Londra, I B. Tauris, 2006, s. 89-102.

- Post, Jerrold M., "Terrorist psycho-logic: Terrorist behavior as a product of psychological forces", Walter Reich (Der.), *Origins of Terrorism*, Cambridge, Cambridge University Press, 1990, s. 25-40.
- Post, Jerrold M., "Notes on a Psychodynamic Theory of Terrorist behavior", *Terrorism*, Cilt 7, No 3, 1984, s. 241-256.
- Richardson, John F., *(Mis)Representing Islam*, Amsterdam, John Benjamin Publishing Company, 2004.
- Robinson, Kristoper K. et al., "Ideologies of Violence", *Social Forces*, Cilt 84, No 4, 2006, s. 2009-2026.
- Savage, J. A., "Radical Environmentalists: Sabotage in the Name of Ecology", *Business and Society Review*, 1986, s. 35-37.
- Roche, Roberta Senechal de la, "Toward a Scientific Theory of Terrorism", *Sociological Theory*, Cilt 22, No 1, Mart 2004, s.1-4.
- Stark, Rodney, *The Rise of Christianity: A Sociologist Reconsiders History*, Princeton, Princeton University, 1996.
- Thackrah, John Richard, *Dictionary of Terrorism*, 2. baskı, Londra, Routledge, 2004.
- Taşdemir, Fatma, *Uluslararası Terörizme Karşı Devletlerin Kuvvete Başvurma Yetkisi*, Ankara, Usak Yayınları, 2006.
- Tilly, Charles, "Terror, Terrorism, Terrorists", *Sociological Theory*, Cilt 22, No 1, Mart 2004, s. 5-13.
- Turk, Austin T., "Social Dynamics of Terrorism", *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, Cilt 463, s. 119-128.

Summary

Organized violence and terrorist attacks with global connections and transnational implications do not only contribute to the deterioration of regional and international relations but also tend to locate and confine international relations analysis to the axis of securitization. Much of the studies on collective violence and terrorism focus on security aspects of such acts but fail to address social roots of conflicts adequately. Studies on terrorism from the perspective of International Relations theory focus, by its very nature, on transnational networks of terrorist organizations and how terrorism is used to destabilize a region or a country. Instrumentalization of violence for political purposes that cultivates a strong sense of fear leads many researchers to adapt an approach to theorize terrorism within the framework securitization. Thus, International Relations approach to the question mainly revolves around security threats, war on terror, terrorist cells and networks beyond national borders, rouge states, role of international organizations and coalition against global terror. Although studies that draw upon international theory provide insightful analysis of terrorism and its impact on international relations, they do not address its social roots that should be understood well to initiate effective and realistic measures against terrorism. Recent events in many parts of the world, including terrorist attacks in Mumbai indicate that security oriented approach with a focus on strict border control, surveillance and military actions do not necessarily lead to quick solution and or a victory over acts of terrorism. This means that a comprehensive and sustainable counter-terrorism strategy should be able to benefit not only from International Relations theory but also from the findings of interdisciplinary studies such sociology, psychology and cultural studies.

Terrorism, no matter how we define it as there more than hundred definitions, needs to be analyzed sociologically to unearth social roots of acts of violence. Without a thorough analysis of social contexts of such acts, strategies to wipe out terror and violence cannot be expected to be effective. Therefore 'sociology of terrorism' should complement International Relations theory, providing rational grounds to take effective policy measures against acts of terror.

Terrorism, whatever form it takes, cannot be justified on any ground. However, a close discourse analysis of terrorists and terror organizations indicate that they try to rationalize acts of violence on several grounds, most often marked by a sense of polarization (and victimization) such as "we" and "them". Social (which also includes cultural and religious) context of this dichotomy need to be addressed. The nature of social and political environment provides fertile ground to develop discursive claims that might lead to rationalization of acts of violence. In this context it might be argued that a socialization context marked by crisis in the family, long wars and conflicts, occupation, discrimination and poverty creates a sense of victimhood. Sociologically speaking, such environmental factors inculcate positive attitudes toward violence among younger generations which is fuelled and manipulated by ideologically driven groups.

Globalization, new colonialism and hegemony have all significant social consequences that create a cultural and political environment where resorting to violence is easily justified and even praised. It was hoped that globalization would create new opportunities and close the gap between nations. In fact, the reality is far from that globalization as of today is used as a tool either to consolidate hegemony or to expand it over the dispossessed. Economic imbalance between the North and the South, military might of the North over the South, exploitation of resources in the South by the Western powers have all created a strong opposition. In fact, thinkers such as Jürgen Habermas and Jacques Derrida argued that global inequalities and claims over equal share of the wealth were among the social reasons behind 2001 attacks. Local identities in many parts of the world became sharper and stronger that contributed to the sense of "we" and "them" dichotomy during the process of globalization which is seen by some as new forms of colonialism. Counter hegemonic political movements and those who felt that they were socially and political dispossessed tend to take this opportunity to wage war against the "other".

Religion appears to be yet another significant sociological factor that is used and abused by political groups. It should be argued here, against the expectations of modernization theory; that religion did not disappear from social and political spheres. In contrast to such claims, religion as a source of collective identity and meaning resurfaced in the modern world. Today, religions provide social identity that transcends national borders and link its adherent to transnational networks. Religion as a social factor, therefore, must be taken into consideration on analysis of terrorism because religious symbols and rhetoric are often times used to justify acts of terrorism. There are many examples that show us how religion is used in acts of terrorism. The following are just few examples that religion as a social factor was involved. Members of Aum Shinrikyo in Japan attacked Tokyo underground with poisonous gas which resulted in many casualties in mid-90s. In 1995, the Federal Office Building in Oklahoma City was bombed by a Christian group whereby 168 people lost their lives. When Yigal Amir killed Izak Rabin, he is reported to have stated that he killed Rabin upon God's command. 9/11 in the US, 7/7 in Britain and November 2008 attacks in Mumbai have all been on the grounds of religion which strongly indicate that religion is a powerful social factor that can be deadly weapon in the wrong hands if/when it is hijacked. Religion, therefore, should be taken seriously in the modern and secularized contexts when thinking about collective identity.

In conclusion, a "sociology of terrorism" is needed not as an alternative but as a complementary perspective to International Relations theory in approaches to terrorism. That means social contexts and factors that have important bearings on socialization processes; group identity and collective behavior should be taken into account in the analysis of terrorism.